

CRTEŽ BRODA NA ZIDU SPLITSKE KATEDRALE

UDK: 75.071(497.5 Split)"11/12"
Stručni rad
Primljeno: 25. VI. 2003.

Mr. sc. ITA PRANIČEVIĆ-BOROVAC
Umjetnička akademija u Splitu
Glagoljaška bb
21000 Split, RH

U radu se analizira crtež jedrenjaka na zidu splitske stolne crkve i oklonosti koje su dovele do njega nastanka. Crtež se smješta u prostorni, vremenski i misaoni kontekst većeg broja srodnih primjera grafita s motivom broda duž istočnojadranske obale i otoka te se predlaže datiranje u kasni srednji vijek. Prikaz je zavjetnog karaktera.

Na vanjskoj strani jugozapadnog zida splitske katedrale nalazi se crtež broda. Prvi ga je uočio i o njemu pisao upravo naš slavljениk, poštovani profesor dr. Duško Kečkemet, kojem posvećujem ove rečke. Opus dr. Kečkemeta obuhvaća neobično širok raspon raznovrsnih tema vezanih poglavito uz povijest Splita i bliže okolice, ali su i mnoge "rubne", do tada neistražene teme, njegovim marom pobudile zanimanje znanstvene i šire kulturne javnosti. Jedna od takvih tema svakako je i pomorska ikonografija.

Obrađujući pomorsku ikonografiju istočnog Jadrana 1962. godine,¹ vremenskim slijedom od prethistorije do kraja XVIII. stoljeća, okuplja na jednom mjestu velik broj različitih likovnih ostvarenja, svjedočanstava života "na moru i od mora" naših dalekih i bližih predaka. Uz izbor motiva koji obuhvaća prikazuje brodova, riba i drugih morskih

životinja, brodskih i ribarskih alata, pomorskih bitaka, prikaze luka i lučkih uređaja, ali i pomoraca i ribara, zastupljene su i likovne tehnike u kojima su motivi ostvareni: od crteža, reljefa na kamenu i keramici do slika na drvu i na platnu, te objašnjenja povijesnih, gospodarskih i duhovnih okolnosti iz vremena kad je pojedino djelo nastalo, što je ovaj rad učinilo nezaobilaznim izvorom informacija za istraživanja srodne tematike.

Pišući o nekoliko primjerima pomorske ikonografije srednjovjekovnog razdoblja, Kečkemet ističe: "Postoji još jedan dosada neuočeni prikaz srednjovjekovnog broda na južnom zidu Dioklecijanova mauzoleja, kasnije katedrale u Splitu"², te daje kraći opis crteža. Doista, krene li se desno od monumentalnog ulaza u katedralu, na početku južnog ophodnog trijema, valja obratiti pozornost prvom nizu kamenih blokova što čine dio vrlo pravilnog sustava oplata mauzoleja (tzv. *opus quadratum isodomum*). Ispunjavajući pravokutni format kamenog bloka, duljine 120 cm, a širine oko 50 cm, u visini glave odraslog čovjeka nalazi se crtež broda. Crtež je ugreben u kamenu površinu, a zatim obojan oker-crvenom bojom, koja je još samo mjestimično očuvana. Jednostavan do stiliziranosti, izveden sigurnim snažnim potezima, crtež prikazuje manji brod izrazito zaobljenog masivnog trupa, visoko uzdignutog pramca i krme, posred kojeg se uzdiže odeblji jarbol. Poprečno je na jarbol položen križ za malo kvadratno jedro koje se nazire na prikazu. Vidljiva je i užad koja veže jedro za brodski trup. S lijeve, pramčane strane broda pruža se, u blagoj kosini, duga ravna crta koja predstavlja uže kojim je brod privezan za kraj ili za sidro. Iz iste ishodišne točke na rubu broskog trupa pruža se i druga kosa linija, kraća i izrazitije nakošena, koja završava prepoznatljivim znakom sidra. S druge strane broda, s krme, također se spušta kosa, pomalo valovita linija, no ova završava nekakvim proširenjem koje se može protumačiti kao prikaz manje, konturno naznačene barke.

Kada se i zašto crtež broda pojavio na zidu splitske stolne crkve, tko je autor - prva su pitanja što se nameću dok se gleda taj trag davno prohujala vremena. Ovaj je crtež slojevita zagonetka koja će se, unutar naših mogućnosti, pokušati odgonetnuti.

Da bi se odredilo vrijeme kad je mogao nastati, najprije valja analizirati podatke koje nudi sam prikaz, a odnose se na izgled broda i njegovu opremu. Prikazan je omanji jedrenjak (budući da je bez vesala, a oblik implicira tzv. okrugli tip,³ radi se o trgovačkom brodu), s jednim jarbolom i kvadratnim jedrom. Za bližu dataciju informacije koje pruža crtež ni izbliza nisu dovoljne, jer je takav tip broda, uz veslarke također manjih dimenzija, jedan od najčešćih i karakterističan za akvatorij čitave istočnojadranske obale gotovo od početaka plovidbe pa do danas.⁴ Postoji međutim način da se ustanovi barem donja vremenska granica za nastanak crteža. Na krmi svih tipova brodova sve do XIII. st. nalazila su se dva vesla (ili samo jedno, tada obično s desne strane) kojima se kormilarilo. Tek od zrelog srednjeg vijeka postupno će se uvoditi pravo kormilo s obrtanjem oko vertikalne osi. Oznaka *alla bavonesca, timon alla navaresque* (prema Navarri), timone a pala unica, pod kojima se ova novina pojavila, odaje njezino zapadnjačko porijeklo iz atlantske navigacijske prakse.⁵ Uvođenje kormila uvelike je olakšalo manevar broda pod jedrima, ali je omogućilo i građenje većih jedrenjaka s većim brojem jedara. Upravo u XII.-XIII. st. rastu dimenzije broda, diktirane rentabilitetom transporta u povećanom prometu Sredozemljem, u vrijeme križarskih ratova.⁶

Na temelju izostanka krmenog vesla (na crtežu na kom su izvedeni i takvi detalji kao što su uže za vezanje broda, uže sa sidrom itd.) može se sa sigurnošću ustanoviti da prikaz na splitskoj katedrali nije mogao nastati prije XIII. stoljeća.

U određivanju gornje vremenske granice nema ovako jasnih materijalnih činjenica pa će se pokušati posredno doći do mogućeg rješenja. U toj nakani, gonetanju značenja našeg crteža, posegnut će se u duhovne sfere, crkvenu povijest, ali i one vezane za pomorski život srednjovjekovnog Splita.

Brod urezan u kamenu zid crkve neobična je pojava, no nije i usamljeni primjer. Upravo posljednjih desetak godina pronađen je veći broj grafita, crteža brodova datiranih u srednjovjekovno doba te oni, skupa s već duže znanim i u literaturi spominjanim primjerima, uključujući i ovaj splitski, čine jednu vremensku, prostornu i značenjsku cjelinu.⁷ Prikazi brodova mahom su urezani ili ugljenom nacrtani na žbu-

ci s unutarnje strane crkvenih zidova (o tome zašto je crtež na splitskoj katedrali nastao na vanjskom licu zida bit će riječi nešto dalje u tekstu). Duhovna, točnije, religiozna dimenzija ovih crteža *razlog* je i *povod* njihovu nastanku: svi su oni votivnog karaktera. Crkve u kojima se nalaze grafiti uglavnom su malene građevine podignute izvan naselja, ali ima i primjera grafita u gradskim svetištima. Njihova pojava od otoka Krka, preko Zadra, Šibenika, Splita, otoka Brača, Visa, Biševa, Korčule, Mljeta pa do Dubrovnika, svjedoči o širokoj rasprostranjenosti tog fenomena srednjovjekovne pučke religioznosti i likovnosti.⁸ Na mnogim mjestima jadranske obale i otoka, osobito duž jadranskog plovnog puta,⁹ podizane su crkve koje su financirali sami vjernici svojim priložima kojima su se zavjetovali za sretan ishod putovanja ili hodočašća.¹⁰ Na tom tragu nalaze se i crteži brodova. Ti su crteži rječi dokazi, s jedne strane, sudbinske, životne vezanosti njihovih autora, pomoraca u najširem smislu značenja te riječi, uz brod i more, i, s druge strane, snažne vjere i ufanja u moć zaštite koju pružaju sveci, vjere koja je njihovim životima davala smisao.¹¹

Niz grafita, srednjovjekovnih prikaza brodova koji se nalaze tako lijepo prostrti duž naše obale i otoka, čini svojevrsnu *prethodnicu* poslije razvijenom zavjetnom slikarstvu.¹²

Crtajući zavjet na zidu crkve, autor se obraća svecu naslovniku dotične crkve. Sv. Marija, Bogorodica, omiljen je lik vjerojatno najraširenijega kulta uopće među kršćanskim svecima. Njezina majčinska zaštita natkrilila je gotovo sva područja čovjekova života, a kao nebeska odvjetnica i posrednica Milosti osobito je zazivana u teškim trenucima bolesti, iskušenja i opasnosti, pa tako i opasnosti na moru.¹³ O raširenosti i značenju njezina kulta kao zaštitnice pomoraca u nas svjedoče brojna marijanska svetišta duž istočne obale Jadrana, od Gospe od Milosti u Rovinju, gospe Trsatske, Gospe od Anđela iznad Orebića, Gospe od Milosrđa u Dubrovniku, dalje do Perasta i Gospe od Škrpjela te brojnih drugih poznatih i sačuvanih kao i zaboravljenih crkava, čije zidove i oltare krase zavjetne pločice, slike, modeli brodova - opređene molitve.¹⁴

Izrazito štovanje Bogorodice u Splitu pratimo od samih početaka života u gradu - splitska je stolnica izvorno, od trenutka tran-

sformacije Dioklecijanova mauzoleja u kršćansku crkvu, posvećena sv. Mariji,¹⁵ dakle od ranog srednjeg vijeka kad je toj svetici na širem području Splita bilo posvećeno čak dvadesetak crkvice,¹⁶ a to se štovanje nastavilo i u kasnijim stoljećima, što se zorno odražava i na brojnim likovnim ostvarenjima, slikama, kipovima i oltarima.¹⁷ Među splitskim Gospinim crkvama, a u svjetlu pomorskog dijela zaštitništva te svetiце, izdvaja se ona na Pojišanu, koja po značenju i snazi kulta daleko premašuje okvire grada i stoji uz bok navedenim Gospinim zavjetnim svetištima.¹⁸ U crkvi je sačuvano, među ostalim, oko dvjestotinjak srebrnih zavjetnih pločica raznih prikaza, među kojima i nekoliko njih iz XVI. st.¹⁹ Uz te primjere osobne pobožnosti građana, kult ikone Gospe od Pojišana imao je i službeni okvir javne gradske pobožnosti, što se iskazivala u javnim molitvama i masovnim ophođenjima. Najpoznatije je ono na blagdan Velike Gospe, a povezivalo je dvije crkve²⁰ u procesiji kojom se slika vraćala iz katedrale na Pojišan.²¹

U kontekstu našeg crteža ta se veza čini osobito zanimljivom. Naime, najstariji materijalni dokaz o štovanju Blažene Djevice Marije kao zaštitnice pomoraca (uopće kod nas) postoji sačuvan od XVI. st. U gradu Splitu taj je kult posvjedočen na Pojišanu.²² Ono što sugerira crtež broda na zidu splitske katedrale, ali i sačuvani crteži na još nekim crkvama posvećenima Mariji, jest indicija da je kult započeo mnogo ranije, u srednjem vijeku.²³

Kad se jednom prihvatio običaj izrade i darivanja zavjetne pločice ili slike na drvu, prestaje 'potreba' neposrednog crtanja zavjeta na zidu crkve', to više što se u splitskom primjeru radi o samoj katedrali. Ovdje će se pokušati obrazložiti zbog čega je crtež broda načinjen na vanjskoj strani zida, a ne u unutrašnjosti crkve, kao u svim ostalim primjerima s kojima ovaj splitski čini zaokruženu duhovnu i likovnu cjelinu. Splitska je katedrala uistinu specifična – u svojoj unutrašnjosti, nevelikom prostoru centralnog tipa, prebogata je, s jedne strane, konkretnim umjetničkim ostvarenjima koja fizički zauzimaju prostor crkve,²⁴ a s druge strane snažnim zračenjem prošlih vremena iz kojih je izrasla njezina slava i ugled, pa su vjernici, bez sumnje, duboko poštovali svetost njezine unutrašnjosti. Vjerojatno se i autor crteža broda nije usudio intervenirati u tako svetom ozračju, pa je crtež urezao na vanjskom zidu

hrama, ipak dovoljno blizu da zaštitnička moć naslovnika posveti i njegovu lađu. Za izradu zavjetnog crteža izbor jugozapadnog zida oktogona, okrenutog prema luci, također, vjerujemo, nije slučajan. Neke odlike crteža (jednostavnost do stilizacije, uzastopne paralelne linije koje čine jarbol i pramac broda, a koje su trag brzo pomicanog dlijeta) odaju da je nastao na brzinu, možda čak i u tajnosti, pod okriljem noći. Službena crkva, naime, nije podržavala, ali je, zbog raširenosti pojave, tolerirala pučku religioznost kroz zavjetovanje.²⁵

Na temelju navedenih pretpostavki, a uz prethodna obrazloženja vezana za neposrednost čina zavjetovanja, datirane primjere srednjovjekovnih grafita brodova, čini se da bi gornja vremenska granica za nastanak splitskog crteža mogla biti XVI. st.

Srednjovjekovni Split, poput ostalih istočnojadranskih komuna tog doba, svojim je položajem na jednome od najvažnijih komunikacijskih smjerova što je od Levanta, preko Italije vodio prema Zapadu i na križanju putova od balkansko-panonskog zaleđa prema jadranskom području, temeljio je svoju privredu na djelatnostima vezanima uz more, kao što su pomorstvo, trgovina, brodogradnja i drugi uz nju vezani obrti.²⁶ Relativno veliki broj tadašnjih Splicišana bio je orijentiran na pomorstvo, posjedovao brodove i nastojao ih što više iskoristiti.²⁷ U Splitskom statutu iz godine 1312. stoje brojne odredbe i pravne norme koje reguliraju pomorski život grada u njegovim različitim aspektima.²⁸ Intenzivan pomorski život ogleda se i u ranom osnivanju Bratovštine pomoraca, Bratovštine sv. Nikole, što se ugledom isticala među splitskim srednjovjekovnim bratovštinama.²⁹ Djelovanje te bratovštine vezuje se uz crkvu sv. Nikole de Sdoria, koja se nalazila u neposrednoj blizini luke,³⁰ a također je nosila ime sv. Nikole.

U notarskim spisima splitskoga Povijesnog arhiva iz XIV. st., koji su izvanredan izvor podataka kako o svakodnevnom životu ljudi tako i o univerzalnom duhu vremena, nalazimo zanimljive podatke koji se tiču i naše teme. Naime, u nekolicini dokumenata poimence se navode dva tipa brodova označeni kao *barkuziji* i *marsilijane*.³¹ Ta dva tipa povijesnih lađa, uz brojne druge opće i posebne nazive za onodobna plovila, javljaju su i u arhivskoj građi drugih istočnojadranskih komuna, poput Trogira, Zadra, Dubrovnika, Kotora. Budući da je marsilijana veći

brod s tri jarbola,³² ne poklapa se s izgledom i osobinama lađe čiji se prikaz ovdje analizira. S druge strane, zbog zanimljivih podudarnosti u opisima barkuzija u nekim od navedenih dokumenata (iako se opisi ponešto razlikuju od grada do grada) i crteža jedrenjaka na splitskoj katedrali moguće je u njemu 'prepoznati' taj tip broda.³³ Posebno su zanimljivi brojčani podaci iz kojih je razvidno da je barkuzij vrlo visoko ili na samom vrhu po zastupljenosti u floti pojedine komune upravo u XIV. i XV. stoljeću.³⁴

U istraživanju i gonetanju prikaza broda nameće se čitav niz pitanja na koje se odgovori tek nagađaju: zašto je crtež nastao na zidu katedrale, a ne crkve sv. Nikole (a bilo ih je nekoliko: spomenuta sv. Nikola od Sdoria, katedrali najbliža, potom crkva sv. Mikule u Velom varošu, ona na južnim obroncima Marjana...), koji se svetac izričito štuje kao zaštitnik pomoraca, posvuda, pa tako i u Splitu, što je posvjedočeno i u nazivu bratovštine splitskih mornara? Je li razlog tomu samo blizina luke, ili je pak Djevica Marija ta čiji je kult zaštitnice pomoraca 'nadjacao' onaj biskupa iz Mire (što će se poslije, u zavjetnim svetištima i slikama posvećenima Djevici Mariji, intenzivno nastaviti)? Ima li u odabiru ove crkve za zavjetno crtanje kakve važnosti sv. Duje, gradski zaštitnik? Je li možda pojava (koju smo zbog njezine raširenosti duž istočnojadranske obale i slojevitosti značenja nazvali fenomenom) zavjetnog crtanja brodova na crkvenim zidovima na širem prostoru Splita imala još primjera, a do nas je preživio samo jedan, i to na katedrali?

Nema sumnje da je autor crteža nevelikog jedrenjaka sa splitske stolnice pomorac, a po svoj prilici i građanin Splita. U vrijeme intenzivnoga gospodarskog življenja male komune kasnog srednjeg vijeka veliki broj Splicićana svoju egzistenciju i blagostanje svoje obitelji vezuje uz brod, plovidbu, trgovinu. Nije teško zamisliti mornara (riječ treba shvatiti u najširem smislu, jer u ono doba ona označuje običnog mornara kao i samog patruna broda), koji doslovce ovisi o sreći na varljivom, opasnom moru, kako se, živeći duboko uronjen u religiozno poimanje svijeta, iskreno i neposredno obraća Blaženoj Djevici tražeći zaštitu ili izričući zahvalu.

Nacrtani brod ključnu je točka u kojoj se susreću stvarni, fizički svijet i svijet transcendentnog, koja putem molitve, zavjetom položenim na zid Božjeg hrama, stremi ka Nebu.

BILJEŠKE

1. D. Kečkemet: *Naša stara pomorska ikonografija*, Pomorski zbornik I, Zagreb, 1962., 553-591.
2. N. dj., 562.
3. Tzv. *navis rotunda*, V. A. Bačić: *Dubrovački brodovi u doba procvata dubrovačkog pomorstva u XVI. st.*, Zagreb, bez naznačene god., 7.
4. Zbog razvedenosti istočnojadranske obale koju obilježavaju relativno male međusobne udaljenosti kopna i otoka, unutarjadranska plovidba odvija se manjim brodovima bilo na jedra bilo na vesla. Tu opću činjenicu potvrđuju brojna istraživanja povijesti navigacije, brodova, a posebno su značajni rezultati hidroarheoloških istraživanja provedenih u posljednjih tridesetak godina. Z. Brusić: *Rezultati najnovijih istraživanja i vađenje starohrvatskih brodova na ulazu u ninsku luku*. *Adriatica maritima* 2, 1978., 5-14.; M. Jurišić: *Prilog poznavanju ilirskog brodovlja na Jadranu do II. St. pr.n.e.* Prinosi odjela za arheologiju, Centar za povijesne znanosti, Zagreb, 1983., 5-16.; Z. Brusić - M. Domjan: *Liburnian boats – Their Construction and Form*, BAR International Series 276, 1985., 67-85.; M. Kozličić: *Hrvatsko brodovlje*. Split, 1993., na nekoliko mjesta.
5. V. A. Bačić: n. dj., 9.; M. A. Bragadin: *Le navi, loro strutture e attrezzature nell'alto medioevo*. *Setimane Spoleto* 25, 1978., 291-310.; M. Kozličić, n. dj., 66-67.
6. J. Le Goff: *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada*. Zagreb, 1998., 287-288.
7. Većina crteža brodova koji su objavljeni u literaturi (vidi sljedeću bilješku) uglavnom su usput spomenuti i nisu u središtu pozornosti teksta u kom se nalaze. Autorica ovog teksta istraživala je crteže nastale u vremenskom rasponu od XI. do XV. st. na prostoru istočnojadranske obale i otoka, što je uključivalo te "poznate" primjere, ali je donijela čitav niz novootkrivenih grafita. Rezultati istraživanja prihvaćeni su kao magistarski rad koji je obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u ožujku 2001. godine. Rad nije objavljen.
8. Premda su po svojoj pojavnosti ponajprije likovna ostvarenja, ti grafiti neosporno imaju i dokumentarnu vrijednost svojevrstne "ilustrirane povijesti" hrvatskoga srednjovjekovnog brodovlja. Sudeći po određenoj krutosti, stilizaciji i nesprenosti u crtežu, ekspresivnosti tehnike (trag ugljenog praha izgorene grančice, urezivanje crteža u tvrdu podlogu kakavim pruručnim oštrim predmetom), što su osobine gotovo svih prikaza, jasno je da su njihovi autori anonimni pomorci,

- mornari i ribari, a nikako likovni "profesionalci", a sam čin crtanja jest spontana intimna komunikacija autora sa svecima, Bogom samim. Jer, pismeni se zavjetuju tekstom, a nepismeni – crtežom! B. Fučić: Sveti Juraj i Zeleni Juraj. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, 40, Zagreb, 1062., 129-151; I. Petricioli: Crkva Stomorica (S. Marija de Pusterla) u Zadru. Diadora 4, Zadar, 1968., 247-267; D. Kečkemet, n. dj.; D. Domančić: Srednjovjekovni spomenici, Kulturni spomenici otoka Brača, Brački zbornik 4, Supetar, 1960., 113-160; I. Praničević-Borovac: Crtež broda u crkvi sv. Silvestra na Biševu. Zbornik Tomislava Marasovića, Split, 2002, 396-404; J. Stošić: Prikaz nalaza ispod katedrale i Bunićeve poljane u Dubrovniku. Izdanja HAD, Zagreb, 1988., 15-38.
9. Z. Brusić, *Uspostava hrvatske kontrole nad plovnom putom uz istočnu obalu Jadrana*. Zbornik *Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zagreb, 1996., 145-150.
 10. Z. Brusić, *Starokršćanski sakralni objekti...* Opisan je običaj iz starokršćanskog doba, ali nema nikakve sumnje da se taj običaj nastavlja i kasnije.
 11. Misaoni svijet srednjovjekovnih ljudi bio je: "...u svim svojim dijelovima proktan i prožet vjerskim predodžbama". Citat iz: J. Huizinga: *Jesen srednjeg vijeka*. Zagreb, 1991., 140.
 12. Već u XVI. st. običaj darivanja zavjetnih slika postaje raširena pojava u katoličkim zemljama na Sredozemlju, pa tako i na istočnoj strani Jadrana. Proces zavjetovanja postaje složeniji, u nj se uključuju posrednici. Pomorci, naime, prepustaju profesionalcima, majstorima (slikarima, kiparima, medaljarima) da iskažu njihovu molitvu ili zahvalu različitim svecima u obliku slike na platnu ili drvu, srebrne pločice, čak i drvenog modela broda. Temeljnu razdjelnicu srednjovjekovnog i novovjekovnog zavjetovanja pomoraca čini upravo razlika u samom postupku nastanka slike-votiva. Običaj naručivanja izrade slike, a to je proces u kojem se zrcali viši civilizacijski i organizacijski stupanj uređenosti društvenih odnosa i kulture življenja, te očituje utjecaj običaja susjednih zemalja, potpuno je prihvaćen u našem primorju od XVI. st. Do tada, neposredno i aktivno sudjelovanje votanta u prikazivanju objekta (broda, podrazumijevajući i sve osobe i dobra na njemu!) za koji se traži spas ili izražava zahvalnost daje tom činu srednjovjekovno duhovno obilježje.
 13. Leksikon..., 162-172.
 14. D. Kečkemet, n. dj.; A. Kisić, *Zavjetne slike hrvatskih pomoraca*. Zagreb, godina izdanja nije naznačena (2001./2.?): Ista, *Tipovi brodova na slikama u franjevačkom samostanu u Orebićima XVI-XX. st.* Spomenica Gospe od Anđela u Orebićima 1470-1970, Omiš, 1970., 139-148; C. Fisković: *Dubrovački brodovi na zavjetnim slikama*. Zbornik radova kongresa *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, 18-20. svibnja 1987., Muzejski prostor Zagreb, Muzejsko-galerijski centar Zagreb, 1991., 230-241; Katalog izložbe Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, u Pinakoteci franjevačkog samostana Gospe od Zdravlja u Splitu, *Naše more hrvatsko*, Split, 1993.

15. T. Arhiđakon, *Historia Salonitana*, Split, 2003., str. 48, 49.
16. Uz katedralu, sv. Marija se spominje i kao kotitular predromaničke crkvice sv. Martina adaptirane nad sjevernim vratima Dioklecijanove palače, kako proizlazi iz natpisa oltarne ograde. I u analognom prostoru nad unutrašnjim hodnikom Zapadnih vrata kasnoantičke palače, gdje se smjestila predromanička crkvice sv. Teodora, kako pokazuju povijesni izvori, štuje se Bogorodica pa se to odražava i na imenu – Gospe od Zvonika, koje postupno istiskuje izvornog titulara sv. Teodora. U izvorima od XI. st spominju se crkve sv. Marije od Milosti u Poljudu, sv. Marija od Špinuta, sv. Marija na Pojišanu (*de Pansano*), Gospe od Žnjana itd.
17. Posebnu vrijednost imaju tri čuvene romaničke slike na drvu iz XIII. st. na kojima je izrasla "splitska slikarska škola": Gospa od Sustipana, Gospa od Žnjana i Gospa od Zvonika, danas izložene u riznici katedrale. I. Fisković, *Romaničko slikarstvo u Hrvatskoj*, katalog izložbe u Muzeju za umjetnost i obrt, Zagreb, 1987., str 129-131. i ondje navedena starija literatura.
18. Grupa autora, *Svetište Gospe od Pojišana*, Split, 1994. Izdanje o svetištu tiskano u povodu 85. obljetnice dolaska kapucina i završetka restauratorskih radova (u daljem tekstu: *Svetište...*).
19. Svoju slavu ovo svetište zahvaljuje čudotvornoj ikoni, radu nepoznatog majstora druge polovine XIV. st. Z. Demori-Staničić, *Slika gospe od Pojišana, Svetište...*, 39-46; Kult pojišanske Gospe s vremenom je nadrastao lokalne okvire te je slika uvrštena u popis poznatih Marijinih slika Mletačke Republike 1761. godine. A. Duplančić, *Gospina crkva na Pojišanu do početka XX. stoljeća*, Svetište..., str.14.; I. Prijatelj-Pavičić, *Kroz Marijin ružičnjak*, Split, 1998., str. 10, 41, 186.
20. Kao i katedrala i pojišanska je crkva posvećena blagdanu Uznesenja Blažene Djevice.
21. Ovaj vjerski običaj traje do danas.
22. M. Kozličić, *Brodovlje na zavjetnim darovima pomoraca u crkvi Gospe od Pojišana*, Svetište..., str. 59-62; D. Tonkić, *Semantika zavjetnog znaka*, Kulturna baština 31, str. 129-138.
23. U pitanju su doista istaknute gradske crkve najznačajnijih hrvatskih srednjovjekovnih komuna. Najstariji srednjovjekovni grafiti brodova u nas, sigurno datirani u drugu polovinu XI. st, pronađeni su u dubrovačkoj katedrali, posvećenoj sv. Mariji. J. Stošić, n. dj. 21; U zadarskoj ranosrednjovjekovnoj crkvi sv. Marije de Pusterla (Stomorica) ctreži triju brodova datirani su u XII./XIII. st. I. Petricioli, n. dj., str. 255-259, 263-264 i 267.
24. Korske klupe su sve do početka XVII. st. bile postavljene pred glavnim oltarom, volumen romaničke krstionice smjelo je prodirao u prostor crkve, a u doba gotike podignute su bočne kapele najprije sv. Dujma, rad Bonina iz Milana, a onda sv. Staša, djelo Jurja Matejeva Dalmatinca, koje su dodatno smanjile prostor za vjernike.
25. Smatrajući ga poganskim nasljedem, Katolička se crkva u početku protivila zavjetovanju, ali je postupno taj običaj prilagođen kršćanskom vjerovanju pa je

- toleriran kao: " vjerski običaj iz naroda, zajednica, udruženja i obitelji koji nisu dio bogoslužja ili biskupskog upavljanja". A. Adam: *Liturgija i pučka pobožnost*, Uvod u katoličku liturgiju, Zadar, 1993., 103. Zavjetovanje i hodočašća relikvijama svetaca u srednjem vijeku dobivaju veliki zamah. Reformacija, pak, tome nije bila naklonjena. S protureformacijom se darivanje votiva u katoličkim zeljama opet raširilo i postalo običajem sve do Prvoga svjetskog rata.
26. T. Raukar: *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., 151, 159.
27. V. Rizmondo, *Pomorski Split druge polovine XIV. st. Notarske imbevijature.*, Split, 1954., 14. U uvodnom tekstu Rizmondo daje i brojčane procjene, temeljene na analizi arhivskih dokumenata koje ovdje objavljuje, o velikom broju Splićana raznovrsnih pomorskih zanimanja u vrijeme kad grad nije brojio više od oko 3000 stanovnika. Zanimljivo je napomenuti da, među domaćim svijetom koji posjeduje i kupuje brodove i koji se bavi pomorskom trgovinom, susrećemo i dva tadašnja splitska svećenika koji imaju izrazito slavenska imena.
28. Statut je regulirao brojne elemente pomorskog prava koji su izrasli iz običajnog prava, a koji su srodni i prepoznatljiviji u statutima velikog broja srednjovjekovnih gradova na Mediteranu. Plovidba morem bila je korisna ne samo za brodovlasnike, mornare i trgovce već samim time i za komunu. Ako se k tome istakne da je komuna iz pomorske plovidbe crpla korist i na osnovi raznih brodskih pristojba i ostalih pomorskopravnih podavanja, lako je shvatiti zašto je ona putem svog Statuta predvidjela mnoge detalje kako bi osigurala slobodnu i nesmetanu plovidbu. Vidi *Pomorsko pravo u: Statut grada Splita*, priredio i preveo A. Cvitanić, Split, 1998.
29. G. Gelcich: *Le confraternite laiche in Dalmazia e specialmente quelle dei marinieri*, u: Quarto programma dell' scuola nautica di Ragusa, Dubrovnik, 1885., 80; G. Novak, *Kada je osnovana bratovština Sv. Nikole u Splitu?*. Starohrvatska prosvjeta, 1927., Nova serija I, 87-90. O matrikuli te bratovštine još i A. Badurina: *Illuminirani rukopisi samostana Male Braće u Dubrovniku*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1972., 1-2, 99.
30. J. Marasović: *Samostan Sv. Klare u Dioklecijanovoj palači u Splitu*. Kačić 25, Split, 1994., 350.; J. Marasović (autor), S. Buble, K. Marasović, S. Perojević (suautor): *Prostorni razvoj jugoistočnog dijela Dioklecijanove palače*. Prostor, Zagreb, 2000., vol. 8, br. 2, 175-238. U arhivskim rukopisima iz XIV. i XV. st. spominje se i crkva Sv. Nikole *de Portu*, čiji je beneficij poslije priključen beneficiju sv. Teodora nekoć titulara Gospe od Zvonika. P. Petrić: *Novi prilozii topografiji samostana Sv. Klare u Splitu*. Kačić, Split, 1995., 325.
31. V. Rismondo, n. dj.; V. Brunelli u djelu *Storia della citta di Zara*, na temelju zadarskih notarskih knjiga donosi i podatke za barkozije i marcelijane XIV. st. u Zadru. Njegov opis može vrijediti i za splitske brodove istog tipa. V. Brunelli, *Storia della citta di Zara dalle origini al MCCCCIX*, Archivio storico per la Dalmazia, Roma, 1935., vol. XVIII, fasc. 107.
32. M. Kozličić, *Hrvatsko brodovlje*, Split-Zagreb, 1993., str 113.

33. Negdje će se naći podatak o jednom jarbolu, i taksativno navedenim elementima brodske opreme, a drugdje se spominju dva jarbola. Zanimljivo je i to da se u velikom broju opisa opreme koja pripada barkuziju redovito nabraja manji čamac koji služi u lokalnoj plovidbi za prijevoz manjih količina tereta i 5-6 ljudi. Po Brunelliju barkozij je jedrenjak s jednim jarbolom, antenom itd..." *cum una arbore, una antena, tribus ferris, tribus presis magnus, una celega, cum duobus temonibus latinis...*"; R. Vidović, *Pomorski rječnik*, Split, 1984., str. 519, 520.
34. Dubrovački arhivski podaci ne spominju više barkuzij kao tip broda od 1390., dok se u zadarskom i kotorskom i splitskom arhivu javlja još do sredine XV. stoljeća. V. Rismondo, n. dj. 104.; V. Brunelli, n. dj., 21; R. Vidović, na istome mjestu.

L' INCISIONE DELLA NAVE A VELA SUL MURO
DELLA CATTEDRALE A SPLIT

Riassunto

La nave incisa su un blocco esterno di pietra al lato sud-occidentale dell'ottagono della cattedrale rappresenta un interessante esempio dell'iconografia navale, analizzata nell'articolo da più aspetti, con lo scopo di spiegare le sue origini; il tempo, le ragioni e le circostanze. Qui vi è raffigurata una piccola nave a vela con un albero, segnamento e un grande velo quadrato innalzati dal massiccio scafo arrotondato, con la prua e poppa in alto. Si vedono anche i cavi di ormeggio e dell'ancora, ed a poppavia, un altro navicello.

L'assenza del remo da bratto dalla raffigurazione della nave descritta, deduce alla conclusione che l'incisione non poteva essere fatta prima del 13° secolo, perché fino allora il remo da bratto era la parte integrale dell'attrezzatura navigatoria. Dal 13°/14° secolo in poi, fu adottato l'uso del timone a ruota verticale.

Questo disegno può essere paragonato con un considerevole numero dei graffiti, raffigurazioni delle navi, incisi sui muri delle chiese sparse nel medioevo, vale a dire dal 11° secolo (gli esemplari più antichi), fino al 15° secolo, lungo la costa adriatica orientale e sulle isole, da Krk (Veglia) a Dubrovnik (Ragusa). Giudicando dall'inespressività tecnica e poca destrezza lavorativa, qui prendendo in considerazione anche altre circostanze, si può concludere che tutti i disegni sono opere dei marinai, e che in nessun modo possano rappresentare opere di "professionisti" delle arti figurative. La componente più importante del loro significato complessivo, cioè il motivo che portava all'atto di incisione, era la promessa con voto. Con ciò essi rappresentano un interessante fenomeno della religiosità popolare medievale, dove l'atto votivo rappresenta la promessa del votante (colui che fa voto). Contemporaneamente, queste raffigurazioni delle navi rappresentano l'anticipazione dell'abitudine comune nel 16° secolo; di ordinare i dipinti votivi della tematica navale lavorati, in quell'occasione, da pittori, orefici, ecc. qualificati.

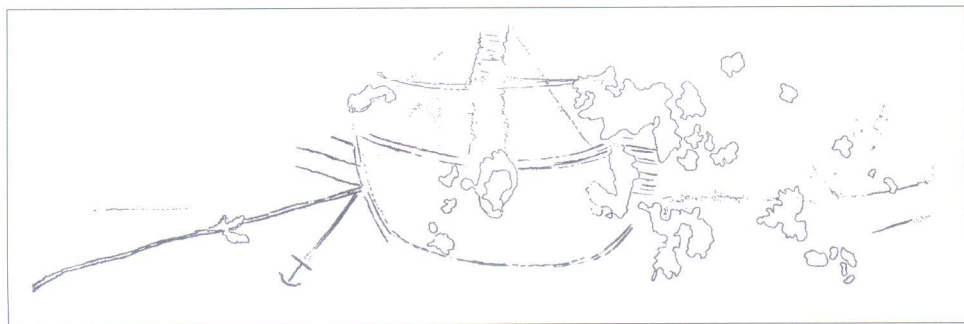
Il ruolo importante per il descritto fenomeno medievale di promesse votive, aveva il nome della chiesa su cui muro veniva inciso il voto. Nell'esempio di Spalato, come anche in alcuni altri esempi, si tratta della Santa Maria. Il culto della santa, dall'aspetto marinaresco, assunse grandi proporzioni già dal 16° secolo, visibili facilmente in numerosissimi santuari votivi mariani lungo la costa orientale adriatica. Si può presupporre che anche questo aspetto della religiosità popolare ebbe le sue radici nel Medioevo, indicatoci indirettamente dalle raffigurazioni votive delle navi sulle chiese dedicate alla Beata Vergine.

La Split medievale, è una città vera, un porto che basava la sua prosperità sullo sviluppo della marina, commercio e cantieristica navale. Una delle più vecchie e più rinomate confraternite civiche, era la confraternita di San Nicola, ritrovo dei marinai, un fatto che testimonia in favore alla tradizione marinaresca del comune.

In conformità a molte caratteristiche comuni che collegano il disegno della nave a vela nella cattedrale di Split con altre raffigurazioni delle navi medievali, con l'accento all'immediatezza dell'atto votivo che rivela la religiosità popolare medievale, si può stimare anche il tempo della sua nascita, vale a dire tardo Medio Evo, probabilmente prima del 16° secolo. Per quello che riguarda la nave incisa, è possibile riconoscere un veliero con un albero, menzionato già nei legati notarili dall'archivio spalatino e dagli archivi di altri comuni medievali dal 14° e 15° secolo.

Jugozapadni zid oktogona splitske katedrale

Crtež broda urezan u kamenu blok oplata katedrale